

SİVAS'TA DOKUMACILIK

Dr. Doğan KAYA*

Tarih boyu pek çok kültürle iç içe olmuş Sivas Orta Anadolu'da önemli bir yerleşim merkezidir. Yüzölçümü itibariyle Türkiye'nin ikinci büyük ili olmasından dolayı somut, soyut ve somut olmayan nice folklorik zenginliğe sahiptir. Bu zenginliklerden birisi de dokumacılıktır. Yoğunluklu olarak köylerde, kadınlar tarafından yapılan dokumalar çeşitlilik gösterirler.

Halı, kilim, yastık gibi dokumalar ağaçtan yapılan özel tezgâhlarda dokunur. Bu tezgâha İmranlı'nın Delice köyünde *tevn*; Ulaş'ın Yenikarahisar Beldesinde *kemk* denir. Tezgâhlar, 2-3 m. yüksekliğinde, 2 m. genişliğinde ağaçtan yapılmıştır. Halılar *kirkıt* denilen demirden aletlerle dokunur. Dokuma yapılan tezgâhta *vargel*, alt-üst *mazı*, *çivi*, *kücü ağacı*, *çibih* ve *çiti* aletleri vardır.

Dokuma işleri kadınlar arasında dayanışma ve yardımlaşma yoluyla yapılır. Dokunacak ürünün büyüklüğüne ve türüne göre iki, üç ve daha fazla kişinin yardımlaşması ile vücuda getirilir.

Dokuma geleneği anneden kızına yahut nineden toruna devam ederek günümüze kadar gelmiştir. Kadınlar evin ihtiyacı olarak dokurken, genç kızlar da çeyizi için halı kilim vs. gibi dokumalar üretmişlerdir.

Kadınlar, güzün mahsul kaldırıldıktan sonra sonbahardan ilkbahara kadar günlük işlerinin yanında dokumacılıkla uğraşırlar. Tarım işlerinin hemen hemen hiç olmadığı bu dönemde, kadınlar, bir araya gelerek karşılıklı dayanışma ve yardımlaşma hâlinde dokumacılık işleriyle uğraşır; *ip ağacı* ismi verilen ağaç tezgâhların başında maniler, türküler söyleyerek dokumalar üretirler.

Önce, hayvanların kırkılan yünleri yıkanır, kurutulur, *tarakta* taranır, yöresine göre *kirmen*, *iğ* yahut *teşi* denen aletler vasıtasıyla ip hâline getirilir, *çıgırık* yardımıyla sarılır ve *çile* adı verilen yumak haline getirilir, nihayetinde da boya kazanlarında bunlara renk verilirdi. Kazandaki kaynar suya bol tuz ve kökboyası konur. İpler kazanda uzun süre kaynatılır ve ipler kazanlarda bir gün bekletilir. Ancak, bu uygulama çok önceleri terk edilmiş olup, hemen hemen artık yapılmamaktadır.

Sivas genelinde dokunan başlıca ürünler tezgâhta ve elle yapılan ürünler olmak üzere ikiye ayrılır.

A. Tezgâhta Yapılan Ürünler: Halı, kilim, cecim, dastar, kolan, heybe, hurç, önlük, çul, çuval, şal.

B. Elle yapılan Ürünler: Çorap, dantel, işleme, patik, paspas, yolluk, battaniye, kazak, yelek, hırka, bere, süveter, atkı, eldiven, selânik.

.....

*Bildiri olarak sunulmuştur: Uluslararası Türk Halı ve Düz Dokumaları (Kilim, Cicim, Zili, Sumak) Sempozyumu, Alanya 1-4 Kasım 2010.

A. TEZGÂHTA YAPILAN ÜRÜNLER

Halı

Tarihi Selçuklular zamanına kadar uzanmaktadır. Bugün hemen hemen köylerde hiç dokunmamaktadır. Sivas yarı kapalı cezaevinde ustalar gözetiminde sistemli olarak dokunması devam ettirilmektedir. Daha çok Motiflerinde Selçukluların geometrik motifleri ağırlıklı olarak kendisini hissettirir. Bu motifler arasında çeşmi bülbül, çamurlu, kuçlu, laleazar, yılanlı motifleri zikredebiliriz. Eriş iplerinin çok büklümlü ince yün ip olmalarından dolayı düğüm sayısı çoktur. Sivas halılarında en az 12 renk vardır. Daha çok lacivert, al ve tonları tercih edilir. Zıt renklerin bir arada kullanıldığı görülmez. Mat renkler, halı kullanıldıkça açılır.

Dokumanın göze hitap etmesi önemli olduğundan kadınlar çeşitli birbirine uyum sergileyen nakışlar yaparlar. Nakışlar zorluklarıyla dikkat çekerler. Kadınlar, bu zor nakışları işlemek suretiyle bir bakıma hünerlerini ortaya koymuş olurlar.

Bunlar; *mihraplı, toplu, cenekli, eli böğründe, bıtrah, gelinağlatan, tazı kuyruğu, deli benek, kıvrım, göl göl, deveboynu* (Ulaş'ın Yenikarahisar Beldesi); *gelin öldüren, nik, züllü, mecidiye, perde* (İmranlı'nın Delice köyü); *toplu, cenekli, koçboynuzu, saya, balkız, devegözü, boncuk, budak, aynalı budak, gül örneği, çubuk, tahta* (Yıldızeli'nin Kalın köyü); *koç boynuzu, el beği, öküz sadırı* (Merkez Tokuş köyü) gibi nakışlar, yapılması zor olan nakışlardır. Yörede nakışlarla ilgili bazı anlatımlar vardır:

Züllü: Kadının biri züllü dokurken hep türkü söylüyormuş. Bu nedenle şunu söylemiş:

*Dokudum züllü
Oldum kuş dilli*

*Dokudum perde
Uğradım derde*

*Dokudum halı
Çıkmadı yukarı*

Gelin Öldüren: Kaynana, gelinine yapması için verdiği nakışı gelin bir türlü beceremez. Kaynanasına; "Yapamıyorum" da diyemez. Gidip kendisini asarak canına kıyar. Bu hadiseden sonra söz konusu nakışın adı *gelin öldüren* kalır.

Kilim

Köylerde dokunur. Taban, duvar, divan ve seccade gibi çeşitleri vardır. Daha çok taban kilimi dokunur. İlçeler içinde Gürün, Şarkışla, Yıldızeli ve

Kangal ilçelerinin kilimleri, özellikleriyle ön plana çıkar. Gürün'de de daha çok Başören, Akdere ve Sarıca köylerinin kilimleri ün salmıştır.

Kilim ıyılıp, kemk toprağa gömülür. *Kemk* yere dik şekilde gömülen ağaçtır. İki tane birbirine paralel kemk vardır. Üste ve altta kemkler birbirine mazı denilen ağaçlarla tutturulur ve böylelikle tezgâh kurulmuş olur. Tezgâhta *kemk, vargel, alt-üst mazı, çivi, gücü, çiti* aletleri vardır. Dokuma yapımında demircilerin yaptıkları *elceği* olan ve tarak şeklinde *kirkit* adı verilen alet kullanılır. Tezgâh kurulduktan sonra *eriş / ip ıyılır*. Eriş kilimin esasını oluşturan ip olup belli aralıklarlayukarıdan aşağıya mazılara dolanır.

Kilimlerde, daha çok pençe, sandık, baklava, gül, kılıç, kurtağzı motifleri işlenir. Motiflerde kimi zaman yörenin Gürün'de Armutlu, Nacaklı ve Zincirli kilimlerinde olduğu gibi motifler yöresinin adıyla bilinir.

Renk olarak al, yeşil, mavi, kara ve turuncu tercih edilir. Halk, kilimleri yaygı olarak kullanmalarının yanında yastık, heybe, erzak çuvalı, perde olarak da kullanır. *İhramlı kilim, kelleli kilim, nakışlı kilim, düz kilim, orlon kilim, çaput kilim* gibi çeşitleri vardır.

Cecim

Makatların / sekilerin üzerine serilir yahut duvara asılır. Kilim gibi tezgâhta dokunur. Yolluk yapıldığı da olur. Daha ziyade kırmızı, sarı, mavi, siyah ve yeşil renkler kullanılır. Cecimlerde belli bir motif yoktur. İpler ince çizgiler halinde sıralanır.

Dastar

Ekmek pişirmeden önce yapılan hamur, bunun üzerine konur. Genellikle culfalar tarafından dokur. Dokumalık ipler eğrilir, siyah-beyaza boyanır.

Kolan

Eşeğin, atın sırtına konulur Kalın ipe veya kırıaptan yapılır. Kırnap kenevirden yapılmış ince ipe verilen addır. Hayvanın karnının altına ve göğsüne tutturulmak üzere iki şekilde yapılır.

Heybe

Atın veya eşeğin sırtına asılan, içine gerekli eşya yahut yiyecek konulan iki gözlü, ortası delik taşıma aracıdır. Yaklaşık 1.10 cm. X 40 cm boyutundadır. İki taraftaki cep olan bölmeler 35 cm. uzunluğundadır. Kilim gibi dokunur. Ancak günümüzde heybe yapımı için özellikle uğraşılmayıp, eski kilimlerin kesilmesi yoluna gidilmektedir. Bunun yanında yaygın olarak yine eski kilimler kesilerek genç kızlar için çanta yapılmaktadır. *Nakışlı heybe, ince heybe* gibi çeşitleri vardır.

Hurç

Büyük heybelere verilen addır. Kilim gibi dokunur.

Önlük

Kadınların günlük hayatlarında kullandıkları eşyadır. Şekil olarak daha ziyade dikine düz çizgiler tercih edilir. Tezgâhta dokunur. Önlüklerde daha çok *söğüt dalı, iğne arkası, kilim* motifi kullanılır. Nakışlı önlük, düz önlük olmak üzere iki çeşidi vardır.

Çul / Çaput Çul

Eskimiş elbiseler bir santim genişliğinde cırılır. Cırılan parçalar toplanır. Tezgâhta ip yerine bu parçalar kullanılır ve çul dokunur. Buna *çaput çul* da denilir. Çullarda desen yoktur ancak dokuyan kişi birbirine yakın renkler kullanmaya dikkat eder.

Çuval

Tezgâhta dokunur. İçine un veya tahıl konur. Seklem çuvalı ve harar olmak üzere iki çeşidi vardır. Tohumluk buğdaylar *harar / haral* denilen büyük çuvallarda saklanır.

Şal

Daha çok Gürün ilçesinde yapılır. Ancak günümüzde yapımı son derece azalmıştır. Ensiz ve uzun olarak tezgâhlarda dokunur. Nakışlı şal ve düz şal olmak üzere iki çeşidi vardır.

B. ELLE YAPILAN ÜRÜNLER

Şiş veya tığ ile yapılırlar. Şişler numaralı olup yapılacak ürene göre çeşitli numarası tercih edilir.

Giyim için Sivas'ta *kazak, yelek, hırka, bere, süveter, atkı, eldiven, selânik* yapılır. Bunlardan selânik bir motif adı iken gömleğin altına giyilen bir giyeceğin adı olmuştur.

Kazak, yelek, hırkaya *lastik* denilen örgü ile başlanır. Yaka ve kol ağızlarında da çift veya tek lastik yapılır. Kimi zaman *tor* yahut *pirinç* denilen örgü ile de yapılır. Bu, etek, kol ve yakanın düzgün durmasını sağlar. *İşkenbe, ters düz, çift pirinç, sarhoş yolu yetmiş akıl yetmiş fikir, bekâr biti, petek* gibi desenler kullanılır.

Çorap

Kışları sert geçmesinden dolayı çorap örücülüğü Sivas'ın hemen her köyünde dokunmaktadır. Ancak Doğanşar, Zara, İmranlı'nın çorapları ün salmıştır. Kişilerin evli-bekâr yahut dul olduğu, çocuklu veya çocuksuz olduğu çorap üzerindeki nakışlardan anlaşılırdı.

Daha çok koyun yünü tercih edilmekle beraber yöresine göre kara keçi veya tiftik keçisinin kılından da örülmektedir. Beş şişle örülür. Çoraplara işlenen nakışların *âşık kirpiği, civankaşı, yandım alamadım, kâkül, yârimi eller aldı, ergen bıyığı, eli mektuplu, elif-be, arı dalağının içi, testere dişi ve gönül kilidi* gibi pek çok adı vardır. Sadece Zara'da 33 tane nakış adı tespit edilmiştir. Bunlar: *yarım aynalı, yan*

yürütme, muskalı, kuşgözü, küpeli, koçbaşı, deveboynu, ceviz kıynağı, çengelli, deli kıvrım, eli böğründe, fincan içi, gelin övündüren, çark geminin kollusu, aynalı, baca demiri, elma topu, balkaymak, kestane, baklava dilimi, kâtip cimciği, sulu yollu, süslüklü, şal deseni, tetikli, üzüm salkımı, çarkı felek, dudanek, kâtip güvercini, kürt örneği, çocuk kalbi, kılçıklı, estek.

Renk olarak hemen her renk kullanılır; ancak, damat çoraplarında beyaz, yeşil ve kırmızı renkler tercih edilir.

Dantel

Şehir olsun köy olsun hemen her yerde genç kızlar tarafından yapılan tığ işi örgüdür. Dantel için koka denilen iplikler kullanılır. Kokalar numaralı ipliklerdir. Bunların içinde en makbul olanı 70 numaradır. Uzun zaman pamuk ve mısır ipliği kullanılırken son yıllarda naylon iplik tercih edilmektedir. Yastık başları, yorgan ağzı, yatak örtüsü, masa, sehpa örtüsü, namaz bezi, seccade, havlu, vitrin takımı, dolap, televizyon, teyp, fiskos masası gibi eşyaların üzerine süslemek amacıyla yapılır. Dantel yapımında *sık iğne, oymalı, ara, balıksırtı, örümcekli* adı verilen desenler işlenmektedir.

İşleme

Patiska, etamin veya hasa üzerine, çeşitli desenler işlemek suretiyle, iğne ile yapılır. Bunun için numaralı iplikler kullanılır. İşleme şayet hasa ve benzeri kumaş üzerine yapılacaksa, kumaşa *kanaviçe* geçirilir. Kanaviçe desenlerin düzenlenmesini sağlayan delikli bir kumaştır. Etamin için kanaviçeye gerek yoktur.

Bunun dışında kanaviçesiz yapılan işlemler de vardır. Sarma, Çin iğnesi en çok işlenen çeşitlerdendir. Daha çok akfil, akfil saten ve saten üzerine çamaşır ipeği ile işlenir. Bu tarz işlemlerde farklı teknik olarak iğneardı ve kum iğnesi gibi işleme tarzı da kullanılır.

Ayrıca Sivas yöresinde tül ve kadife gibi farklı nesnelere üzerine de işlemler yapılır.

İşlemede *gül, lale, sarmaşık, kuş, ağaç, vazo* şekli işlendiği gibi *armutlu, denizköpüğü, kelebek, nevruz örneği, uğur böceği, çiçek, kabak çiçeği, kuşlu, dolgulu, güllü, halkalı* ve *çilek* gibi motifler işlenir.

Patik

Yarım çorap şeklinde olup ayağı sıcak tutmak için örülür. Kısa şişe yapılır. Şekli, önden bağlamalı olabileceği gibi düz de olabilir. Üzerine motif işlenebilir. Renk olarak çeşitli renkler kullanılır. Günümüzde orlon ip kullanılmaktadır.

Paspas

Genellikle kapı önlerine ve evin içinde boş kalan yerlere serilir. Yuvarlak, kare veya oval şekilde olabilir. İki şişe örülür. Bazıları da tığ ile yapılır. Değişik motifler işlenir. Günümüzde, yapımında orlon ip kullanılır.

Bunların yanında günümüzde Sivas'ta *yolluk, yatak örtüsü, battaniye* gibi kullanılan eşyaların yapıldığını belirtelim.

.....

Yukarıda çeşitli özellikleriyle tanıtmaya çalıştığımız dokuma ürünleri yakın zamanlara kadar yaygın olarak üretilmektedir. Günümüzde bunların pek çoğunun artık yapılmadığını üzüntüyle belirtelim. Teselli bulduğumuz taraf şiş ve tığ ile yapılan giyeceklerle şehir merkezindeki halı fabrikasında ve Yarı Açık Cezaevinde Sivas halısının üretiminin devam edilmekte olduğudur.

Kaynakça:

Acar, İsmail Hakkı, *Çorapların Dili*, Basıldığı Yer yok, 2002.

Alagöz, Şebnem, *Tokuş Köyü Folkloru*, 2003 (Basılmamış Lisans Tezi).

Büyükbektaş, İbrahim, *Demircilik Köyü Folklor Monografisi*, 2002 (Basılmamış Lisans Tezi).

Çınar, Enver, *Kalın Beldesi Folkloru*, Sivas, 2005 (Basılmamış Lisans Tezi).

Dikilitaş, Ferhat, *Yenikarahisar Beldesi Folkloru*, Sivas, 2006 (Basılmamış Lisans Tezi).

Eraslan, Fatih, *Baharözü Beldesi Folkloru*, 2005 (Basılmamış Lisans Tezi).

Güneş, Gülhan, *Maden Köyü Folklor Monografisi*, 2003 (Basılmamış Lisans Tezi).

<http://www.cizgiliforum.com/showthread.php?t=9878>

http://www.istanbulunustalari.com/tr/sanatlar_ve_zanaatlar/10/dokuma

<http://www.istsivder.org.tr/sivas-el-sanatlar.html>

<http://www.sivaskilim.com/sivaskilimi/sivas-kilimi.html>

Kaya, Doğan, "Sivas'ta Giyim Kuşam", *Sultanşehir*, S. 8, Eylül-Ekim-Kasım 2008, s. 107-111

Koç, Hatice, *Arpayazı-Eğribucak-İkinci köyleri Folkloru*, Sivas, 2002 (Basılmamış Lisans Tezi).

Özdemir, Baran, *İmranlı-Dilece Köyü Folklor Monografisi*, 2004 (Basılmamış Lisans Tezi).

Kilimlere işlenen toplu, kıvrım, budak, aynalı budak, devegözü, boncuk, çubuk, tahta ve gelinağlatan nakışlarından örnekler.

Kadınların elişi çalışmalarından bazı örnekler.